

<https://doi.org/10.15407/socium2019.03.034>
УДК 316.613.4:316.343.62

Рахманов О.А., д-р соціол. наук, доц., провідний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна, email: kneu_1906@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8884-5515>

СОЦІАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ ПРИВАТНИХ ВЛАСНИКІВ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ¹

Основними маркерами соціального сприйняття населенням України приватних власників є зміст приватної власності та форми особистої залученості приватних власників у виробництво. Метою дослідження є аналіз детермінант соціального сприйняття приватних власників підприємств і землі. За даними соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у серпні 2019 р., проаналізовано соціальне сприйняття приватних власників засобів виробництва з різними формами господарювання: малих підприємств; великих підприємств; землі, що обробляється власником самотужки (сім'єю), та землі, що обробляється найманими працівниками. Власники малих підприємств і власники землі, яка обробляється ними самотужки, користуються більшою симпатією серед українського населення, ніж власники великих підприємств і власники землі, що обробляється найманими працівниками. Проте навіть у випадку останніх двох категорій приватних власників позитивне сприйняття превалює над негативним. Методи бінарної логістичної регресії, використані в цьому дослідженні, показують, що соціальне сприйняття приватних власників переважно узгоджується із соціальним статусом, здатністю адаптуватися до ринкової економіки та відповідними ціннісно-ідеологічними переконаннями. Негативне сприйняття населенням приватних власників залежить від типу засобів виробництва. Зокрема, негативні почуття респондентів щодо власників великих підприємств і землевласників, які використовують найману працю, визначаються їхніми підтримкою планової економіки та несприйняттям ліберальних цінностей. Вплив екстернальності локусу контролю респондентів став вирішальним у негативному сприйнятті ними власників малих підприємств. Негативні почуття щодо власників землі, яка обробляється ними самотужки, проявляються у респондентів з низьким рівнем освіти. Позитивні почуття у всіх випадках зумовлюються підтримкою респондентами ліберального та змішаного типу економіки, їхнім позитивним сприйняттям ліберальних цінностей, адаптованістю до ринкових умов, високим рівнем освіти та заможним матеріальним становищем. Нейтральні почуття до приватних власників усіх категорій проявляються серед респондентів, які не визначилися щодо типу економіки.

Ключові слова: соціальне сприйняття, емоції, почуття, приватні власники, засоби виробництва.

Rakhmanov O.A., Dr.Habil. (Sociology), Associate Professor, leading research fellow, Department of history and theory of sociology, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, Ukraine, email: kneu_1906@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8884-5515>

¹ Стаття підготовлена в рамках науково-дослідної роботи “Формування відповідального суспільства: держава, політичні рухи, бізнес” (номер державної реєстрації 0118U005333), передбаченої бюджетною програмою Національної академії наук України за напрямом “Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень” (КПКВК 6541230).

SOCIAL PERCEPTION OF PRIVATE OWNERS OF THE PRODUCTION MEANS IN UKRAINE

The main markers of social perception of private owners by the Ukrainian population are the content of private property and the form of personal involvement of private owners in production. The research objective was to analyse the social perceptions determinants of private owners of enterprises and land. Using the data of a sociological survey conducted by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine in August 2019, private owners' social perceptions of the production means with different forms of management were analysed: small enterprises, large enterprises, land cultivated by the owner's family, land cultivated by hired workers. The owners of small enterprises and the owners of land cultivated by their families enjoy greater sympathy among the Ukrainian population than owners of large enterprises and owners of land cultivated by hired workers. However, even in the case of the last two categories of private owners, positive feelings outweigh negative ones. The methods of binary logistic regression used in this research, reveal that the social perceptions of the private owners of the production means are largely consistent with social status, an ability to adapt to a market economy, and relevant value-ideological beliefs. The negative perception of private owners depends on the type of production means. In particular, respondents' negative feelings about large enterprises owners and landowners who use hired labour are determined by the support of a planned economy and the rejection of liberal values. The impact of an external locus of control of the respondents became decisive in the negative perception of small business owners. Negative feelings about landowners who cultivate the land themselves are evident in respondents with low levels of education. Positive feelings in all cases are conditioned by the respondents' support of liberal and mixed type of economy, their positive perception of liberal values, adaptability to market conditions, high level of education and wealthy financial situation. Neutral feelings towards private owners of all categories are evident among respondents who are undecided about the type of economy.

Keywords: social perception, emotions, feelings, private owners, production means.

За ринкових умов у постсоціалістичних суспільствах утворився новий прошарок приватних власників, який здобув найбільший зиск від соціально-економічних перетворень. Проте неоднорідність цієї верстви внаслідок володіння різними за масштабами власністю та засобами виробництва зумовлює відмінності у їх суспільному сприйнятті. Соціальне сприйняття у соціологічному контексті фіксується через вивчення того, як люди формують враження та доходять висновку про інші соціальні групи. Сприйняття, з одного боку, залежить від того, який образ приватних власників склався у масовій свідомості у цілому, з іншого, – яким чином були сформовані певні категорії приватних власників, оскільки володіння різного роду та масштабу власності мало свої особливості. У цьому ключі вирізняються не лише реальні риси та якості, які притаманні цьому образу, але й присутня певна суб'єктивна оцінка процесам приватизації промисловості та землі, які відбувались у ході ринкових трансформацій. Отже, зародження й становлення соціальної верстви приватних власників знаходить своє віддзеркалення крізь призму емоційного сприйняття. Адже почуття, емоції щодо певної соціальної групи, її сприйняття іншими є важливим регулятором міжгрупової взаємодії у суспільстві.

В українській соціології теоретичні розвідки ставлення до приватних власників обмежилися переважно неомарксистським поглядом стосовно природи існування приватної власності як такої. Зокрема, В. Ворона на підставі характеру привласнення

суб'єктами виробничого процесу його засобів і результатів виокремлює два типи власності – трудову та експлуататорську (підгрунтям якої є результати чужої праці). Головне питання тут полягає у походженні доходу приватних власників – вони його отримують внаслідок власної чи найманої праці. З цих міркувань В. Ворона наголошує на трудовому характері малих приватних підприємств в Україні: “Трудовий тип власності безпосередньо і найбільш повно реалізується в індивідуальній трудовій діяльності на основі приватної форми власності на засоби виробництва. Переважно характерною формою господарської діяльності у цьому випадку виступають малі підприємства, які засновані на праці самого власника та членів його родини. Тут найбільш наочним є поєднання працівника та засобів виробництва. А питання експлуатації (як безвідплатного привласнення результатів чужої праці) саме по собі зникає” [1, с. 11].

З огляду на таке бачення, здійснено емпіричні дослідження емоційного сприйняття приватних власників у масовій свідомості, які засвідчили існування відмінностей за характером і масштабами засобів виробництва. Зокрема, результати загальноукраїнського опитування “Громадська думка в Україні – 2007”, проведеного Інститутом соціології НАН України, показали, що населення по-різному сприймало суб'єктів приватної власності, залежно від розміру засобів виробництва та характеру експлуатації (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей населення України на запитання про почуття, які викликають різні категорії приватних власників засобів виробництва, у 2007 р., %

Яке почуття у Вас викликають приватні власники...	Негативні			Позитивні			Нейтральні	
	Ненавість	Презирство	Роздратування	Інтерес	Співчуття	Повага	Ніяке	Важко відповісти
...малих підприємств?	1,3	1,3	7,7	18,1	8,3	23,6	34,4	5,2
...великих підприємств?	3,8	4,1	13,7	16,0	2,4	20,1	31,9	8,1
...землі, яка обробляється ними самотужки (сім'єю)?	0,6	0,3	1,4	5,6	19,6	57,6	12,0	2,9
...землі, яка обробляється найманими працівниками?	3,1	5,3	10,8	11,6	5,2	20,1	32,8	11,2

Джерело: Складено автором за [2, с. 215].

За результатами цього дослідження, В. Резнік, розглядаючи проблему соціальної легітимності приватних власників засобів виробництва, констатує стан нелегітимності приватної власності на великі підприємства та землю, яка обробляється найманими працівниками. Отже, власники малих підприємств і власники землі, яка обробляється ними самотужки, викликають більші симпатії, ніж власники великих підприємств і власники землі, що обробляється найманими працівниками. Причина соціальної легітимності приватних власників малих підприємств і земель, які обробляються ними

самотужки, вбачається у поєднанні в особі їхнього власника трьох мотивів суспільно значущої поведінки: мотив власника, мотив підприємця та мотив працівника [2]. Цілком можна погодитися з думкою: “Не можна виключати того, що респонденти реально не переживали почуттів, декларованих ними згідно зі шкалою емпіричних показників. Зрештою, у посттоталітарному аномічному суспільстві люди можуть відчувати одне, сприймати його, як щось друге, думати з цього приводу третє, говорити четверте, робити п’яте, пригадувати згодом шосте. Проте навіть при цьому обрані респондентами альтернативи шкали опосередковано відбивають їхню загальну негативну, позитивну або нейтральну налаштованість стосовно приватних власників. Адже особисті симпатії та антипатії мають переважно чітко виражений полярний характер навіть у особи з аномічною свідомістю” [3, с. 461–462].

Проте дані узагальнених розподілів обраних емоцій у тій самій табл. 1 показують, що висновки про соціальну нелегітимність приватних власників великих підприємств і землі, яка обробляється найманою працею, є дещо перебільшеними. Адже приватні власники великих підприємств у 2007 р. серед 21,6% населення України викликали негативні почуття, серед 38,5% – позитивні почуття, серед 39,9% – нейтральні. Так само, приватні власники землі, що обробляють наймані працівники, у 2007 р. серед 19,2% населення України викликали негативні почуття, 36,9% – позитивні почуття, а 44% – нейтральні. Той факт, що лише серед п’ятої частини дорослого населення України образ власників великого капіталу та землі, що обробляється найманими працівниками, наділений негативними рисами, розходиться з традиційним переконанням про суцільне несприйняття суспільством сформованих капіталістичних верств.

За результатами згаданого дослідження, виявлено, що формування образу приватних власників великих підприємств зумовлювалося віком, освітою, типом поселення, рівнем доходу та матеріальним статусом [4, с. 257–263]. Молодь і люди середнього віку в цілому позитивно сприймали великих власників. Із віком ставлення до них зміщувалось у бік негативних емоцій. Рівень освіти також визначав ставлення до великих власників: українці, які продовжили навчання після школи, проявляли більшу толерантність стосовно власників великих підприємств. Зі зменшенням розміру населеного пункту ставлення до них змінювалось у негативний бік. Вплив матеріального статусу визначався тим, що зі збільшенням доходу та самооцінки матеріального статусу зростає рівень позитивних почуттів.

Попередні аналітичні розвідки проводились у період становлення економічної та політичної суб’єктності приватних власників. Суспільне тло постприватизаційного періоду “нашарувалося” на негативне сприйняття власників, особливо щодо власників великого капіталу. Нинішні реалії масової економічної свідомості (за умов погіршення матеріального добробуту населення та війни на Сході) потребують з’ясування наявності чи відсутності динаміки соціального сприйняття приватних власників, оскільки зберігається олігархічна система, коли зиск від корупційної економіки має лише великий капітал, і водночас частка великих власників під час агресії Росії у 2014 р. продемонструвала вміння захищати суверенітет країни.

Крім того, під питанням залишалося підґрунтя соціального сприйняття приватних власників таких засобів виробництва, як малих підприємств; землі, яка обробляється

ними самотужки (сім'єю); землі, яка обробляється найманими працівниками. Попередні розвідки залишили поза увагою інші детермінанти соціального сприйняття приватних власників, адже соціально-демографічні відмінності не можуть бути єдиними у формуванні образу приватних власників, тим більше власників різного за змістом і масштабом приватного капіталу. Йдеться про вплив соціально-психологічних аспектів сприйняття економічних трансформацій і ціннісно-ідеологічних переконань, коли прийнятність для особистості певного соціально-економічного укладу має вплив на сприйняття соціальної верстви безвідносно від попередньої діяльності її представників, їхніх здобутків чи злочинів.

Мета статті – з'ясувати сучасне емоційне сприйняття населенням України приватних власників різних засобів виробництва та чинників, які зумовлюють і диференціюють це сприйняття. З огляду на це, завданнями дослідження є: 1) емпіричне з'ясування співвідношення емоційного сприйняття населенням України приватних власників за характером набуття доходу; 2) емпіричне з'ясування співвідношення соціально-демографічних, соціально-психологічних і ціннісно-ідеологічних чинників емоційного сприйняття населенням України приватних власників різних засобів виробництва.

Аналіз соціального сприйняття населенням України приватних власників засобів виробництва здійснювався за даними моніторингового дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України у серпні 2019 р. Вибіркова сукупність опитування становить 1802 особи і репрезентує доросле населення України (вісімнадцять років і старше). За типом побудови вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою, з квотним скринінгом на останньому етапі. На першому щаблі здійснюється відбір населених пунктів (точок опитування), на другому – добір адрес, на третьому – добір респондентів. Такий підхід дає можливість під час аналізу даних робити перегрупування областей з метою уточнення регіональних особливостей громадської думки стосовно різних проблем. Опитування здійснювалося за методом самозаповнення анкет (self-administered).

В анкеті включено запитання щодо почуттів до приватних власників за характером і масштабами чинників виробництва, які ставилися респондентам у 2007 р. Об'єкти приватної власності були диференційовані за двома критеріями: підприємства виокремлені за величиною – малі та великі, а земля – за способом її обробітку (самотужки чи із застосуванням власником із сім'єю найманої праці). Використано чотири емпіричні індикатори, які розроблені В. Резніком у рамках загальноукраїнського омнібусу “Громадська думка в Україні – 2007”, для отримання інформації про те, як респонденти ідентифікують власні почуття стосовно приватних власників: 1) малих підприємств; 2) великих підприємств; 3) землі, що обробляється ними самотужки; 4) землі, що обробляється найманими працівниками.

Крім використаних раніше почуттів (“ненависть”, “презирство”, “роздратування”, “інтерес”, “співчуття”, “повага”, “ніяке”, “важко відповісти”) додано відповідь “Інші почуття”, яка за змістом була невизначеною і тому зрештою було віднесено до нейтральних почуттів. Опитувані самі свідомо обирали у межах запропонованої шкали

почуттів єдиною позицію, що, на їх погляд, найбільшою мірою відбиває зміст їхніх особистих почуттів стосовно певної категорії приватних власників.

Щоб виявити чинники соціального сприйняття населенням України приватних власників засобів виробництва, автор використовував бінарну логістичну регресію. Логістична регресія уможливила вияв впливу чинників на залежні дихотомічні змінні, які відображали негативні, нейтральні та позитивні почуття щодо кожної групи приватних власників. Кожна змінна набуває значення від 1 (для групи тих, хто зазначив про певне за змістом (негативне, нейтральне, позитивне) почуття щодо власного сприйняття приватних власників) до 0 (для групи тих, хто дав іншу за змістом відповідь).

Перевірка впливу чинників соціального сприйняття відбувалася за відібраними незалежними змінними: 1) соціально-демографічні характеристики як контрольні змінні, що відображають соціальну диференціацію (вік, освіта, матеріальне становище сім'ї); 2) соціально-психологічні характеристики, які коригують соціальне сприйняття індивідуальним досвідом (локус контролю, адаптація до ринкових умов); 3) економіко-ідеологічні орієнтації (підтримка ліберальної, змішаної чи планової економіки) та сприйняття ліберальних цінностей (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо) (Додаток).

Обробка та статистичний аналіз даних виконувалися за допомогою пакета програм SPSS.

Отже, отримані результати констатують у цілому послідовність емоційного сприйняття населенням України приватних власників на засоби виробництва (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей населення України на запитання про почуття, які в них викликають різні категорії приватних власників засобів виробництва у 2019 р., %

Яке почуття у Вас викликають приватні власники...	Негативні			Позитивні			Нейтральні (інші)		
	Ненавість	Презирство	Роздратування	Інтерес	Співчуття	Повага	Інші почуття	Ніяке	Важко відповісти
...малих підприємств?	1,7	1,3	5,3	15,6	13,7	32,7	3,5	19,9	6,3
...великих підприємств?	4,0	4,4	11,6	13,9	4,5	27,1	5,6	21,3	7,6
...землі, яка обробляється ними самотужки (сім'єю)?	1,1	1,1	1,6	7,1	14,9	53,9	2,7	13,0	4,6
...землі, яка обробляється найманими працівниками?	2,1	4,2	6,0	11,0	5,4	35,2	6,8	20,4	8,9

Джерело: Складено автором за результатами опитування.

Як і в 2007 р., так і через дванадцять років власники малих підприємств і власники землі, яка обробляється ними самотужки, продовжують користуватися більшою симпатією серед українського населення, ніж власники великих підприємств і власники землі, що обробляється найманими працівниками. Проте слід констатувати зниження поляризації між сприйняттям цих чотирьох категорій приватних власників. Зокрема,

якщо порівняти динаміку частки негативних, позитивних і нейтральних почуттів, то помітною є тенденція зниження невизначеності у соціальному сприйнятті приватних власників у цілому. Спостерігається зростання позитивних почуттів щодо власників малих підприємств – 62% (у 2007 р. – 50%), великих підприємств – 45,5% (у 2007 р. – 38,5%) та щодо землі, яка обробляється найманими працівниками – 51,6% (у 2007 р. – 36,9%). Зменшилася частка населення, яке має позитивні почуття до приватних власників землі, що обробляється ними самотужки, – 75,9% (у 2007 р. – 82,8%). За результатами опитування у 2019 р., скоротився розрив між найвищим і найнижчим показниками позитивних почуттів.

Побудова рівнянь бінарної логістичної регресії щодо чинників соціального сприйняття приватних власників малих підприємств показала, що зумовленість почуттів щодо цієї соціальної групи викликана різним спектром детермінант (табл. 3).

Таблиця 3

Детермінанти почуттів населення України щодо приватних власників малих підприємств, бінарні логістичні регресії

Незалежні змінні	Негативні	Позитивні	Нейтральні
Вік (роки)	0,008 (1,008)	0,006 (1,006)	-0,010** (0,990)
Освіта (1–5)	-0,109 (0,897)	0,164*** (1,178)	-0,145** (0,865)
Матеріальне становище сім'ї (1–7)	-0,081 (0,922)	0,090 (1,094)	-0,072 (0,930)
Локус контролю (1–5)	-0,216** (0,806)	0,102* (1,107)	-0,035 (0,965)
Адаптація до ринкових умов (1/0)	-0,398 (0,672)	0,121 (1,128)	-0,020 (0,980)
Підтримка ліберальної економіки (1/0)	-0,032 (0,969)	0,960*** (2,611)	-1,006*** (0,366)
Підтримка змішаної економіки (1/0)	0,344 (1,410)	0,865*** (2,376)	-1,018*** (0,361)
Підтримка планової економіки (1/0)	0,634 (1,885)	0,419* (1,521)	-0,636*** (0,530)
Сприйняття ліберальних цінностей (1–5)	-0,085 (0,918)	0,061 (1,063)	-0,033 (0,967)
Constant	-1,617 (0,199)	-1,821 (0,162)	1,347 (3,845)
Pseudo R ² (Nagelkerke R ²)	0,051	0,065	0,058
N	151	1116	535

Примітка: У таблиці показані В-коефіцієнти предикторів регресійного рівняння з відповідними відношеннями шансів їхнього впливу (Odds Ratios) на залежну змінну в дужках; * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$.

Джерело: Складено автором за результатами статистичного аналізу.

Негативні почуття до власників малих підприємств зумовлюються лише екстернальністю локусу контролю (схильністю приписувати відповідальність за події у своєму житті зовнішнім обставинам). Натомість позитивні почуття до цієї категорії приватних власників визначаються ширшим переліком незалежних змінних: насамперед, підтримкою ліберального та змішаного типу економіки (яка, згідно з показниками відношення шансів впливу на залежну змінну, є вирішальною за такої конфігурації незалежних змінних) та високим рівнем освіти; меншою мірою – інтернальністю локусу контролю (схильністю приписувати відповідальність за події у своєму житті самому собі) та навіть підтримкою планової економіки. У випадку нейтральних почуттів до власників малих підприємств негативні значення коефіцієнтів підтримки усіх типів

економіки показали, що індиферентне сприйняття є результатом відсутності будь-яких економіко-ідеологічних орієнтацій. Крім того, нейтральні (невизначені) почуття зумовлені зниженням віку та рівня освіти.

Рівняння бінарної логістичної регресії щодо чинників соціального сприйняття приватних власників великих підприємств свідчить також про відмінності у випадку негативних, позитивних і нейтральних почуттів до цієї соціальної групи (табл. 4).

Таблиця 4

Детермінанти почуттів населення України щодо приватних власників великих підприємств, бінарні логістичні регресії

Незалежні змінні	Негативні	Позитивні	Нейтральні
Вік (роки)	0,013** (1,013)	-0,006 (0,994)	-0,003 (0,997)
Освіта (1-5)	0,009 (1,009)	0,081 (1,084)	-0,091* (0,913)
Матеріальне становище сім'ї (1-7)	-0,184** (0,832)	0,171*** (1,187)	-0,061 (0,941)
Локус контролю (1-5)	-0,079 (0,924)	0,011 (1,011)	0,047 (1,048)
Адаптація до ринкових умов (1/0)	-0,298 (0,742)	0,327** (1,387)	-0,192 (0,826)
Підтримка ліберальної економіки (1/0)	0,198 (1,219)	0,660*** (1,935)	-0,811*** (0,445)
Підтримка змішаної економіки (1/0)	0,317 (1,372)	0,391 (1,478)	-0,576*** (0,562)
Підтримка планової економіки (1/0)	0,572** (1,772)	0,112 (1,119)	-0,490** (0,613)
Сприйняття ліберальних цінностей (1-5)	-0,145** (0,865)	0,120** (1,128)	-0,023 (0,978)
Constant	-0,965 (0,381)	-1,621 (0,198)	0,524 (1,689)
Pseudo R ² (Nagelkerke R ²)	0,064	0,067	0,027
N	360	821	621

Примітка: У таблиці показані В-коефіцієнти предикторів регресійного рівняння з відповідними відношеннями шансів їхнього впливу (Odds Ratios) на залежну змінну в дужках; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Джерело: Складено автором за результатами статистичного аналізу.

Негативні почуття до власників великих підприємств зумовлюються зростанням віку та зниженням матеріального становища сім'ї, підтримкою планової економіки та несприйняттям ліберальних цінностей. Натомість позитивні почуття до цієї категорії приватних власників зумовлюються зростанням матеріального становища сім'ї, адаптацією до ринкових умов, підтримкою ліберального типу економіки та ліберальних цінностей. Як і у попередньому випадку щодо власників малих підприємств, нейтральні почуття до власників великих підприємств зумовлюються, насамперед, відсутністю будь-яких економіко-ідеологічних орієнтацій і низьким рівнем освіти.

При визначенні чинників соціального сприйняття приватних власників землі, яка обробляється ними самотужки (сім'єю) виявлено вплив економіко-ідеологічних орієнтацій у випадку позитивних почуттів і відсутність їхнього впливу у випадку негативних почуттів (табл. 5).

У випадку негативних почуттів лише один із чинників проявив свій незначний вплив – зниження рівня освіти. Натомість позитивні почуття до цієї категорії землевласників визначаються, насамперед, високим рівнем освіти, підтримкою усіх типів економіки та меншою мірою зростанням матеріального становища сім'ї. Нейтральні

почуття зумовлюються відсутністю будь-яких економіко-ідеологічних орієнтацій, низьким рівнем освіти та матеріального становища сім'ї.

Таблиця 5

Детермінанти почуттів населення України щодо приватних власників землі, яка обробляється ними самотужки (сім'єю), бінарні логістичні регресії

Незалежні змінні	Негативні	Позитивні	Нейтральні
Вік (роки)	-0,003 (0,997)	0,006 (1,006)	-0,006 (0,994)
Освіта (1-5)	-0,273* (0,761)	0,244*** (1,276)	-0,213*** (0,808)
Матеріальне становище сім'ї (1-7)	-0,074 (0,928)	0,138* (1,148)	-0,138* (0,871)
Локус контролю (1-5)	0,082 (1,085)	0,001 (1,001)	-0,020 (0,980)
Адаптація до ринкових умов (1/0)	-0,015 (0,986)	-0,141 (0,869)	0,161 (1,174)
Підтримка ліберальної економіки (1/0)	-0,030 (0,970)	0,601*** (1,824)	-0,636** (0,529)
Підтримка змішаної економіки (1/0)	0,378 (1,459)	0,701*** (2,016)	-0,827*** (0,437)
Підтримка планової економіки (1/0)	0,722 (2,058)	0,530** (1,699)	-0,726*** (0,484)
Сприйняття ліберальних цінностей (1-5)	0,048 (1,049)	-0,028 (0,972)	0,021 (1,021)
Constant	-2,682 (0,068)	-0,909 (0,403)	0,770 (2,159)
Pseudo R ² (Nagelkerke R ²)	0,025	0,047	0,046
N	68	1369	365

Примітка: У таблиці показані В-коефіцієнти предикторів регресійного рівняння з відповідними відношеннями шансів їхнього впливу (Odds Ratios) на залежну змінну в дужках; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Джерело: Складено автором за результатами статистичного аналізу.

У випадку соціального сприйняття приватних власників землі, що обробляється найманими працівниками, вплив економіко-ідеологічних орієнтацій відносно негативних і позитивних почуттів проявився в обох випадках (табл. 6).

Таблиця 6

Детермінанти почуттів населення України щодо приватних власників землі, яка обробляється найманими працівниками, бінарні логістичні регресії

Незалежні змінні	Негативні	Позитивні	Нейтральні
Вік (роки)	0,001 (1,001)	0,004 (1,004)	-0,005 (0,995)
Освіта (1-5)	-0,064 (0,938)	0,093* (1,098)	-0,070 (0,932)
Матеріальне становище сім'ї (1-7)	-0,048 (0,953)	0,128* (1,136)	-0,115* (0,891)
Локус контролю (1-5)	-0,003 (0,997)	0,005 (1,005)	-0,001 (0,999)
Адаптація до ринкових умов (1/0)	-0,331 (0,718)	0,363** (1,437)	-0,265* (0,767)
Підтримка ліберальної економіки (1/0)	-0,014 (0,986)	0,615** (1,850)	-0,653** (0,521)
Підтримка змішаної економіки (1/0)	0,509 (1,663)	0,369* (1,446)	-0,584*** (0,558)
Підтримка планової економіки (1/0)	0,716** (2,047)	0,263 (1,301)	-0,595*** (0,552)
Сприйняття ліберальних цінностей (1-5)	-0,235*** (0,791)	0,098* (1,103)	0,008 (1,008)
Constant	-1,278 (0,279)	-1,671 (0,188)	0,897 (2,453)
Pseudo R ² (Nagelkerke R ²)	0,044	0,043	0,028
N	221	931	650

Примітка: У таблиці показані В-коефіцієнти предикторів регресійного рівняння з відповідними відношеннями шансів їхнього впливу (Odds Ratios) на залежну змінну в дужках; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Джерело: Складено автором за результатами статистичного аналізу.

Негативні почуття до землевласників, які використовують найману працю, викликані підтримкою планової економіки та несприйняттям ліберальних цінностей. Натомість позитивні почуття до цієї категорії землевласників навпаки зумовлюються зростанням рівня освіти та рівнем матеріального становища сім'ї, адаптованістю до ринкових умов, сприйняттям ліберальних цінностей і підтримкою ліберального та змішаного типу економіки. Нейтральні почуття вже вкотре викликані відсутністю будь-яких економіко-ідеологічних орієнтацій, погіршенням матеріального становища сім'ї та неадаптованістю до ринкових умов.

Висновки. Соціальне сприйняття, незважаючи на його часту лабільність, відображає доволі стійке особистісне ставлення до певних соціальних груп. З огляду на почуттєве розмаїття (миролюбність, терпимість, зацікавленість, байдужість, відчуження, ворожість, непримиренність), соціальне сприйняття спрямовує особистість у соціальних взаємодіях з цією групою у цілий спектр соціальної поведінки – соціальне партнерство, злагоду, консенсус, співробітництво, співіснування, конкуренцію або ж протиборство та насильство.

Соціальне сприйняття приватних власників засобів виробництва в Україні тривалий час визначалося через оцінку приватизації промисловості та землі. Проте, за результатами аналізу даних соціологічного дослідження Інституту соціології НАН України за 2019 р., тривалість соціальних трансформацій поступово знижує поляризацію соціального сприйняття власників малих підприємств і власників землі, яка обробляється ними самотужки, як репрезентантів трудового характеру розпорядження приватною власністю, та власників великих підприємств і власників землі, що обробляється найманими працівниками, які продовжують асоціюватись у масовій свідомості з експлуататорським характером їхньої діяльності. Це може змінитись у разі, коли власники крупного капіталу позбудуться олігархічних функцій, а натомість стануть крупними бізнесменами. Можливо, тоді населення сприйматиме їхню діяльність якщо не як трудову, то принаймні як нешкідливу для суспільства.

За результатами аналізу детермінант соціального сприйняття приватних власників різних засобів виробництва, існують відмінності за соціальним статусом і соціально-психологічними, ціннісними та економіко-ідеологічними орієнтаціями. Позитивні почуття зумовлюються підтримкою ліберального та змішаного типу економіки й особистісним сприйняттям ліберальних цінностей, адаптованістю до ринкових умов, високим рівнем освіти та заможним матеріальним становищем сім'ї. Натомість негативні почуття залежать від типу засобів виробництва: щодо власників малих підприємств, ключовим став ефект інтернальності локусу контролю; щодо власників землі, яка обробляється ними самотужки – рівень освіти. У випадку власників великих підприємств і землі, яка обробляється найманими працівниками, свій вирішальний вплив проявили ліві економіко-ідеологічні орієнтації та несприйняття ліберальних цінностей. Відповідно, індиферентність чи невизначеність почуттів щодо приватних власників засобів виробництва зумовлюється переважно відсутністю будь-яких економіко-ідеологічних орієнтацій і низьким рівнем освіти.

Варто зазначити, що в усіх рівняннях бінарної логістичної регресії зафіксовані вкрай низькі показники Nagelkerke R², що свідчить про недостатню прогностичність

моделі запропонованих незалежних змінних як предикторів на дисперсію залежної змінної. Частки впливу в цілому істотно не відрізняються. Це свідчить про стабільний вплив запропонованих у моделях чинників. У подальшому це вимагає глибших теоретичних розробок для формування більш адекватного інструментарію дослідження детермінант соціального сприйняття приватних власників засобів виробництва.

Список використаних джерел

1. Ворона В. Современное промышленное предприятие в социальном измерении. *Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-экономического поведения* / под общ. ред. В. Вороны, Е. Суименко. Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2001. С. 9–32.
2. Резнік В. Приватні власники чинників виробництва: стан соціальної легітимності. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. С. 212–219.
3. Резнік В.С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. Київ: Інститут соціології НАН України, 2010. 512 с.
4. Рахманов О. Власники великого капіталу як суб'єкт соціально-економічних перетворень в Україні. Київ: Інститут соціології НАН України, 2012. 376 с.

Отримано 28.08.19 та оновлено 05.09.19

References

1. Vorona, V. (2001). Modern industrial enterprise in the social dimension. In V. Vorona, Y. Suimenko (Eds.), *Industrial enterprise and its people: problems of social and economic behavior* (pp. 9-32). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Russian]
2. Reznik, V. (2007). Private owners of production means: state of social legitimacy. In V. Vorona, M. Shulga (Eds.), *Ukrainian Society 1994–2007. Dynamics of Social Changes* (pp. 212-219). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian]
3. Reznik, V.S. (2010). Legitimation of Private Property as a Concept of Sociological Theory. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian]
4. Rakhmanov, O. (2012). Owners of Big Business as a Subject of Socio-Economic Transformation in Ukraine. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian]

Received on 28.08.19 and updated on 05.09.19

Опис незалежних змінних

Концепт	Операціоналізація	Значення шкали
Вік	Ваш вік:	18–91
Освіта	Ваша освіта: 1. Початкова, неповна середня. 2. Середня загальна. 3. Середня спеціальна (технікум, училище, коледж). 4. Перший рівень вищої освіти (бакалавр). 5. Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, науковий ступінь)	1–5
Матеріальне становище сім'ї	Визначте матеріальне становище Вашої сім'ї загалом за останні 2–3 місяці: 1. Часто не маємо грошей і продуктів харчування – інколи жебракуємо. 2. Не вистачає на продукти харчування – інколи голодуємо. 3. Вистачає лише на продукти харчування. 4. Вистачає у цілому на прожиття. 5. Вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень. 6. Вистачає на все необхідне, маємо заощадження. 7. Живемо у повному достатку	1–7
Локус контролю	Як Ви вважаєте, від чого переважно залежить те, як складається Ваше життя? 1. Переважно від зовнішніх обставин. 2. Деякою мірою від мене, але переважно – від зовнішніх обставин. 3. Однаковою мірою від мене та зовнішніх обставин. 4. Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин. 5. Переважно від мене	1–5
Адаптація до ринкової економіки	Якою мірою Ви пристосувалися до нинішньої життєвої ситуації? 1. Активно включився(лась) в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності. 2. Перебуваю в постійному пошуку себе в сучасному житті. 3. Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще. 4. Важко відповісти	1 – активно включився(лась) в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності; 0 – решта категорій
Економіко-ідеологічні орієнтації	Яким чином, на Вашу думку, держава повинна брати участь в управлінні економікою? 1. Треба мінімізувати участь держави, все регулює ринок. 2. Слід поєднати державне управління та ринкові методи. 3. Необхідно повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку та контролю. 4. Важко відповісти	1 – підтримка ліберальної економіки (треба мінімізувати участь держави, – все регулює ринок), 0 – решта категорій; 1 – підтримка змішаної економіки (слід поєднати державне управління та ринкові методи), 0 – решта категорій; 1 – підтримка планової економіки (необхідно повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку та контролю), 0 – решта категорій
Сприйняття ліберальних цінностей	Чи сприймаєте Ви як свою, ту систему цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо)? 1. Однозначно ні. 2. Скоріше, ні. 3. Важко відповісти. 4. Скоріше, так. 5. Однозначно так	1–5

Джерело: Складено автором, відповідно до анкети опитування.